

УДК 343.712

Вадим Семененко,*ад'юнкта кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

КРИМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИ ГРАБІЖНИКА

Наукова стаття присвячена проблемним питанням щодо особи, яка вчиняє грабіж в Україні. У змісті цієї статті розкриваються основні характеристики особи злочинця та пропонуються напрями удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо врахування вказаних ознак для запобігання грабежам. Зроблений акцент на важливості визначення, врахування й використання причин та умов вчинення грабежів для практики запобігання та протидії цьому явищу і його елементам.

Ключові слова: грабіж, особа злочинця, профілактика, заходи запобігання, причини та умови.

Актуальність теми. Протягом останніх років криміногенна ситуація в Україні характеризується негативною тенденцією до зростання зареєстрованих фактів відкритого викрадення майна, тобто грабежів. Ці обставини, підвищений ступінь суспільної небезпеки цих злочинів і осіб грабіжників зумовили мету нашого дослідження. Особливу увагу ми вирішили зосередити на дослідженні особи, яка вчиняє грабежі. Значення проблеми особи злочинця в кримінології визначається тим, що злочин є результатом свідомої вольової діяльності людини та значною мірою обумовлений особистісними якостями злочинця. Без дослідження особи злочинця неможливо зрозуміти й пояснити злочинність як соціально-психологічне явище, встановити її причини та умови які сприяють вчиненню злочинів, а також розробити дієві заходи для запобігання злочинності.

Стан наукового дослідження. Складна криміногенна обстановка в Україні зберігається в останні роки – злочинність набуває більш небезпечних форм. Прикладом цього є грабежі, частка яких залишається стабільно високою у структурі злочинів проти власності, зокрема у 2010 році – 7,3%; у 2011 році – 6,8%; у 2012 році – 6,5%; у 2013 році – 6,8%; у 2014 році – 6,6%; у 2015 році – 6%; у 2016 році – 6,7%. Суспільна небезпечність грабежів полягає у відкритому викраденні чужого майна; поєднанні з насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; проникненні в житло, інше приміщення чи сховище або спричиненні значної шкоди потерпілому у великих та особливо великих розмірах.

Аналіз динаміки грабежів у державі свідчить про хвилеподібні періоди зростання та зниження кількості зареєстрованих злочи-

нів. Так, за період з 2007 по 2015 роки в Україні вчинено 216 018 таких злочинів, зокрема у 2007 р. – 32 266; у 2008 р. – 26 927; у 2009 р. – 27 598; у 2010 р. – 23 000; у 2011 р. – 22 966; у 2012 р. – 20 737; у 2013 р. – 22 678; у 2014 р. – 20 525; у 2015 р. – 19321; у 2016 р. – 27 177 [1]. Майже половина грабежів (49%) вчинена із застосуванням насильства; 1/3 осіб, які їх вчинили, раніше засуджені. Ступінь розкриття цих злочинів за період 2009–2014 роки коливається у межах 65–70%, і винятком стали лише 2015 рік, коли розкриття становить 40%, та 2016 рік – 25%.

Не ставлячи собі за мету дослідити різноманітні точки зору, спірні твердження та неоднозначні оцінки, необхідно підкреслити, що основні концептуальні положення кримінологічного вчення про особистість злочинця у свої роботах розвивали такі науковці, як Ю.М. Антонян, Г.А. Аванесов, Б.М. Головкін, П.С. Дагель, І.М. Даньшин, О.М. Джуца, А.П. Закалюк, К.Е. Ігошев, О.Г. Кальман, В.В. Лунеев, Д.В. Петров, А.Р. Раїнов, А.Б. Сахаров, В.Д. Філімонов, В.І. Шакун та ін.

Виклад основного матеріалу. Одна з найголовніших складових кримінологічної характеристики будь якого злочину і механізму його детермінації – це особа злочинця. Особа злочинця – це особа, яка вчинила злочин внаслідок властивих їй психологічних особливостей, антигромадських поглядів, негативного ставлення до моральних цінностей і вибору суспільно небезпечного шляху для задоволення своїх потреб або невияву необхідної активності в запобіганні негативного результату [2, с. 16].

Пізнати всю сукупність різноманітних властивостей і характеристик особистості злочинця можливо лише на основі їх науково обґрунтованої систематизації, яка визна-

чається структурою особистості. Під структурою особистості злочинця розуміється умовний поділ властивостей і відносин, що характеризують абстрактного порушника кримінального закону на групи, що виділяються в залежності від різних кримінологічно важливих ознак.

Як основу для подальшого аналізу ми будемо використовувати підхід, згідно з яким у структурі особистості злочинця виділяють соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні характеристики. Соціально-демографічна характеристика особистості злочинця допомагає розібратися в особливості її формування. Серед соціально-демографічних ознак, що підлягають вивченню, особливе значення мають стать, вік, освіта, соціальне, сімейне становище, професійна приналежність і професійний статус, рівень матеріальної забезпеченості та ін. Аналіз цих даних доцільно провести на основі інформації, яка отримана в результаті дослідження конкретних кримінальних проваджень.

Отже, дослідження соціально-демографічних ознак особистості грабіжників показало таке.

За статтю абсолютну більшість грабіжників становлять чоловіки (96%), а частка жінок є незначною – 4%. Виявлена особливість пояснюється гендерними відмінностями психології та поведінки, згідно з якими чоловіки набагато частіше від жінок намагаються самовиразитися через девіантну поведінку, субкультуру, конформізм, пов'язаний із порушенням кримінальних заборон. Поряд із цим треба враховувати незрівнянно вищі фізичні можливості чоловіків щодо подолання ймовірного опору потерпілих у ході злочинного посягання.

За віковими показниками (у повних роках) структурний розподіл грабіжників виглядає так: від 14 до 18 років – 5,7%, 19–24 р. – 56,6%, 25–35 р. – 29,7%, 36–45 р. – 4,5%, 46–54 р. – 2%, понад 55 р. – 1,2%.

Як бачимо, найвищою кримінальною активністю вирізняється 19–24-річна вікова група, за нею йдуть злочинці 25–35 років. Кримінологічна ознака віку відображає як психофізіологічний розвиток організму, так і відповідний період соціалізації, її наслідки.

Майже нормою в сучасному суспільстві стали видовищні бійки, їх фільмування та виставлення в мережу Інтернет, а також групові побиття, відбирання речей, грошей. Більшість таких вчинків залишаються безкарними та поза увагою громадськості.

Тісно пов'язаним із віком є показник рівня освіти грабіжників. За нашими даними, середня і середня спеціальна освіта за-

фіксована в 18,1% досліджених осіб, вища (спеціаліст) – 6,1%, кваліфікований робітник – 12,8%, молодший бакалавр – 4,5%, бакалавр – 5,3%, магістр – 0,8%, не мали вище зазначеної освіти – 71%. Крім цього, 0,8% грабіжників мали неповну вищу освіту, а 1,5% – взагалі були неосвіченими. Зіставляючи показники віку та освіченості, доходимо висновку про низький рівень освіченості більшості грабіжників, її відставання від вікових можливостей. Констатований факт певною мірою свідчить про невисокі інтелектуальні здібності, обмежені знання й кругозір, невисокий культурний рівень, відмінні від загально визнаних життєві цінності й пріоритети. Втім, основне питання щодо наявності зв'язку між невисоким освітнім цензом і протиправною поведінкою не знайшло однозначного вирішення серед кримінологів. Стійкість освітньо-рольової деформації особистості й поведінки грабіжників підтверджується результатами багатьох кримінологічних досліджень ще радянської доби.

Відомості про матеріальне становище родини, а також джерела доходів злочинців створюють певне уявлення про матеріальні можливості родини, які відіграють важливу статусно-визначальну роль у сучасному суспільстві. В епоху ринкових відносин матеріальне становище корелює із соціальним статусом, положенням у соціально-віковій групі.

Доцільно зазначити стосовно ставлення до спиртних напоїв, а також наркотичних засобів і психотропних речовин, що 55,6% грабіжників періодично вживали спиртні напої, 20% – робили це постійно. Водночас 28,8% опитаних визнали, що пробували наркотичні засоби, 6,7% – вживали періодично, 8,9% – постійно. Іншими словами, лише кожен четвертий опитаний (24,4%) заперечив вживання спиртних напоїв, і трохи більше половини (55,6%) заперечили вживання наркотичних засобів і психотропних речовин. Подібне масове залучення до вживання вказаних психоактивних речовин є типовим для представників соціально неблагополучного середовища, так званих деліквентів. Пояснити це явище можна комплексом взаємопов'язаних чинників: спадкова схильність по лінії батьків; сімейні та побутові традиції за місцем проживання; реакція на відчуження від соціального середовища та ін. Слід враховувати також, що особи, які вживають психоактивні речовини, постійно стикаються з проблемою здобування коштів на їх придбання.

Відштовхуючись від несприятливих умов особистісного розвитку переважної більшості грабіжників, під впливом яких формувалася відповідна система цінностей та еталонів

поведінки, перейдемо до аналізу їхніх ціннісних орієнтацій і правосвідомості. Ціннісні орієнтації характеризують моральну сторону свідомості особистості та являють собою сукупність уявлень особистості про цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення [3, с. 97].

Зазначені уявлення поділяються на дві категорії: 1) цінності-цілі (уявлення про ідеали, на які варто рівнятися) і 2) цінності-засоби (уявлення про пріоритетні способи досягнення цілей та життєвого успіху загалом). Сучасні кримінологічні дослідження уявлень правопорушників про цінності-цілі життєдіяльності фіксують їх орієнтованість на споживацький спосіб життя і повну свободу дій – 44,7%, високооплачувану роботу – 39,8%, матеріальну забезпеченість і багатство – 37,7%.

Правосвідомість як характеристику морально-психологічної ознаки можна проаналізувати за допомогою результатів дослідження ставлення корисливо-насильницьких злочинців до права власності та його кримінально-правової охорони [4, с. 171]. Проведене дослідження засвідчило, що корисливі злочинці добре обізнані про кримінально-правову охорону відносин власності, формально із цим згодні, однак не сприймають її як особисту цінність, непорушне табу, а тому цілком нормально ставляться до незаконного відкритого заволодіння чужим майном.

Виявлені деформації сфери свідомості злочинців корелюють із відхиленнями в дозлочинній поведінці. Передусім це проявляється в дозлочинному способі життя в складі малої соціальної групи. У кримінологічній літературі під способом життя розуміється сукупність типових для цього суспільства форм життєдіяльності людей, способів задоволення ними своїх матеріальних і духовних потреб та інтересів [5, с. 44].

Іншим, не менш важливим дослідницьким завданням є встановлення зв'язку між місцем проведення дозвілля криміногенних груп і місцем вчинення грабежів. Злочинці, як правило, вчиняють злочини неподалік від місця проживання та в межах території проведення дозвілля у складі криміногенних груп. Місцями концентрації криміногенних груп злочинців, орієнтованих на грабежі частіше всього є: внутрішні двори, завулки, провулки, прибудинкова територія багатоповерхівок (включаючи під'їзди), спортивні та ігрові майданчики на прибудинковій території, парки, сквери, розважальні заклади, зупинки громадського транспорту та ін.

Наступним елементом морально-психологічної характеристики грабіжників буде аналіз їхніх індивідуальних психологічних

рис, які відображають інтелектуальні та емоційно-вольові особливості, що впливають на протиправну поведінку. Інтелектуальні особливості корисливо-насильницьких злочинців полягають у такому. За даними Б.М. Головкина, грабіжники мають низький інтелект (показник 3,9 бала), недостатні абстрагованість мислення та зосередженість уваги на поточних подіях [6, с. 156]. Враховуючи раніше встановлений невисокий освітній ценз і низьку успішність навчання злочинців, такий результат виглядає цілком закономірним. Ряд вчених пов'язують низькі інтелектуальні здібності грабіжників із порушенням регуляції поведінки, зокрема функції прогнозування віддалених наслідків своїх вчинків та інтелектуального контролю, що викликає безумовність задоволення бажань і потреб.

Дослідження психічного здоров'я злочинців за результатами присутніх у кримінальних провадженнях судово-психіатричних експертиз загалом підтверджує вплив психічних і поведінкових розладів на свідомість і поведінку грабіжників. З кримінологічної точки зору найбільш важливою рисою осіб, які мають алкогольну чи наркотичну залежність, є порушення процесів мотивації, інтелектуально-вольового контролю, що впливають на прийняття рішення про вчинення грабежу. Специфіка протікання хвороби полягає в перебудові ієрархії потреб, коли потреба зняти гостру інтоксикацію організму шляхом вживання психоактивних речовин стає провідною. Розвиток хвороби супроводжується емоційно-вольовими розладами особистості. Характерними рисами поведінки стають агресивність та імпульсивність, тобто негайне задоволення актуалізованої потреби найбільш швидким і доступним способом. По мірі посилення залежності зростає доза психоактивних речовин, необхідних для щоденного зняття абстинентного синдрому. Враховуючи типовий спосіб життя правопорушників (надлишок вільного часу, що проводиться у громадських місцях) та загальну спрямованість їхньої особистості на заволодіння чужим майном, цілком логічним виглядає вибір грабежів як засобу здобування коштів для придбання психоактивних речовин.

Дослідження кримінально-правових ознак злочинців показало таке. За результатами вибіркового узагальнення кримінальних справ, 25,1% грабіжників і на момент притягнення до кримінальної відповідальності вже мали *судимість*, із них: 58,3% – за крадіжки, 20,8% – за грабежі, 11,1% – за розбій, решта – за інші злочини (пов'язані з незаконним обігом наркотиків, хуліганством,

згвалтуванням). За характером судимості можна зробити висновок про відносно стійку корисливу спрямованість злочинної поведінки цієї частини злочинців, причому зі збільшенням значення показника судимості зростає інтенсивність застосованого насильства.

Дослідження мотивів вчинення грабежів дають такі відомості: 28,9% опитаних грабіжників пояснили вчинення злочину «терміновою потребою в грошах на особисті витрати» (як з'ясувалося, це переважно розваги, спиртні напої та наркотичні засоби), 20% – прагнули матеріально допомогти сім'ї, ще 20% – рівнялися на співучасників, не хотіли зганьбитися перед ними, 17,8% – вважають, що спокусилися на «легкі гроші», 8,9% – бажали заволодіти речами, які сподобались, 4,4% – вчинили злочин через відчуття голоду. За цими навіть не завжди щирими відповідями неозброєним оком читається прагнення отримати матеріальну вигоду, що й становить зміст корисливих мотивів.

Встановлено, що 33,3% опитаних реалізували викрадене майно, а виручені кошти витратили на алкоголь та наркотики, 31,1% – витратили на розваги та відпочинок, 15,6% – на азартні ігри, 8,9% – віддали в сім'ю, 4,4% – витратили на їжу та одяг, 6,7% – не встигли розпорядитися. В основі корисливих мотивів грабежів лежать потреби в необмеженому споживанні матеріальних благ, отриманні задоволення від розваг і беззмістовного дозвілля, володіння престижними речами, а також задоволення фізіологічних потреб у їжі.

Висновок

Таким чином, сформульовано кримінологічний портрет особи, яка вчиняє грабіж: це громадянин України чоловічої статі (96%), віком від 19 до 35 років (86,3%), який закінчив лише середній загальноосвітній навчальний заклад (71%), на момент вчинення

злочину не навчався і не працював взагалі (56%); негативно ставиться до навчання і тому формально відвідував навчальний заклад (46,7%), періодично вживає спиртні напої (55,6%); його ціннісні орієнтації та правосвідомість спрямовані на споживацький спосіб життя, повну свободу дій (44,7%) та високооплачувану роботу (39,8%), матеріальну забезпеченість і багатство (37,7%); це людина з низьким інтелектом, недостатнім абстрагованим мисленням, порушенням регуляції поведінки та інтелектуального контролю, що викликає безумовність задоволення бажань і потреб (90%), судимий (25,1%), з корисливою мотивацією (98%), який здатен на одноособове вчинення грабежу (70%).

Список використаних джерел:

1. Стан та структура злочинності в Україні 2008–2016 роки / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua>; Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2012–2016 роки / Генеральна прокуратура України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/sts>.
2. Личность преступника / [Ю.М. Антонян, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Эминов]. – СПб., 2004. – С. 16.
3. Блувштейн Ю.Д. Понятие личности преступника / Ю.Д. Блувштейн // Советское государство и право. – 1979. – № 8. – С. 97–102.
4. Миненок М.Г. Корысть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы / М.Г. Миненок, Д.М. Миненок. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 367 с.
5. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та корисливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С.В. Нікітенко. – Х., 2004. – 214 с.
6. Головкін Б.М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 / Б.М. Головкін. – Х., 2011. – 406 с.

Научная статья посвящена проблемным вопросам личности, которая совершает грабеж в Украине. В статье раскрываются основные характеристики личности преступника и предлагаются направления усовершенствования деятельности правоохранительных органов относительно учета данных признаков для предупреждения грабежей. Сделан акцент на важности определения, учета и использования причин и условий совершения грабежей для практики предотвращения и противодействия этому явлению и его составляющим.

Ключевые слова: грабеж, личность преступника, профилактика, меры предотвращения, причины и условия.

The scientific article is devoted to problematic person commits burglary in Ukraine. The content of this article the main characteristics of the offender and suggests ways of improvement of law enforcement agencies to incorporate these features to prevent looting. Emphasized the importance of determination, consideration and use of causes and conditions of committing robberies, for the practice of preventing and combating this phenomenon and its components.

Key words: robbery, criminal person, prevention, prevention, causes and conditions.